

Eva von Redecker

De vrijheid om te blijven

Pleidooi voor een bedachtzaam leven

vertaald door Huub Stegeman

Alfabet Uitgevers

2024

DE KOMST VAN DE ZWALUWEN

De vrijheid om te blijven

Ken je dat gevoel, wanneer de zwaluwen terugkeren? Ik ken niemand die ooit naast een stal of een schuur heeft gewoond voor wie dit geen betekenisvol moment is. Het is een feestelijke dag, bijna zoals Kerstmis of 1 mei. Zelfs de meest conventionele boer, in wiens schuren duizenden stuks pluimvee vegeteren in afwachting van het slachthuis, zorgt dat de ramen van de stal openblijven, zodat de zwaluwen ongehinderd in en uit kunnen vliegen. De tuinmannen in het naburige dorp hebben beschermende schalen van klei geboetseerd, zodat een nest onder het blikken dak niet warm wordt. Zelfs lesbiennes vervloeken hun katten. Zwaluwen zijn heilig gebleven te midden van het grimmige alledaagse leven van het ontluikende Antropoceen.

Toch staat de datum niet op de kalender en maken wij er geen feestdag van. We doen er verder ook niets

aan, behalve elkaar erover vertellen. ‘Bij ons zijn er al zwaluwen – en bij jullie?’ Een deel van de magie is dat de zwaluwen eigenlijk nooit helemaal bij ons zijn. In tegenstelling tot andere zangvogels landen ze bijna nooit op de grond. Ze verzamelen alleen kleine bolletjes modder van de grond om hun nest te bouwen en brengen dus een beetje van de aarde mee naar boven, om er daar op te leven. Boerenzwaluwen drinken, jagen en paren tijdens de vlucht. Ze blijven in hun element. En onze wereld wordt een beetje groter wanneer deze schijnbaar gewichtloze lichaampjes plotseling weer hun feestelijke loopings boven de daken vliegen. Niet onze zwaluwen, en toch komen ze naar ons toe.

Tijdens de eerste golf van de pandemie zou ik naar de VS zijn gereisd om een paar lezingen te geven. Uitnodigingen waar ik aanvankelijk erg blij mee was. Toen echter duidelijk werd dat ik niet zou kunnen gaan, liet me dat vreemd genoeg tamelijk koud. Sterker nog: ik was rond-uit opgelucht. Plotseling leek het een meevaller, alsof er zojuist een groot kwaad was voorkomen. Wat dacht ik wel niet, om in deze tijd het vliegtuig te nemen en CO₂ in de atmosfeer te pompen? Op mijn knieën een manuscript voor een lezing over autoritarisme, maar gevangen in alles wat voor mij als vanzelfsprekend geldt? Mijn gevoel van vrijheid op die dag kwam echter niet voort uit een opgelucht geweten. Ik had immers ook niet iets goeds gedaan. Het was eenvoudigweg een verbazingwekkend genoeg van openheid – vandaag geen afspraken, geen deadlines – en bovendien kreeg ik een heel speciaal geschenk. Juist op die dag keerden de zwaluwen terug. En ik was erbij.

Bewegingsvrijheid

Ik heb dat toen bij wijze van proef ‘De vrijheid om te blijven’ genoemd. De vrijheid om ergens te blijven. Dat is natuurlijk een paradox. Waarom zouden we over vrijheid spreken in verband met een geannuleerde vlucht? Vooral omdat ik de uitnodiging überhaupt niet had moeten aannemen. En nu de reis eenmaal gepland was, werd ik er onvrijwillig van afgehouden. Gedwongen worden om te blijven kan geen vrijheid zijn. En zelfs los van mijn specifieke situatie, lijkt ‘blijven’ in tegenspraak met vrijheid.

In de westerse traditie is ‘vrijheid’ immers onlosmakelijk verbonden met bewegingsvrijheid. Thomas Hobbes, die halverwege de zeventiende eeuw met zijn werk *Leviathan* aan de basis stond van de moderne politieke filosofie, verklaarde: ‘Het woord vrijheid [...] betekent, in eigenlijke zin, het ontbreken van tegenstand (met tegenstand bedoel ik uitwendige belemmeringen van de beweging).’¹ Ruim honderd jaar later zou ook de Britse rechtsgeleerde William Blackstone nog stellen dat individuele vrijheid bestond uit *locomotion*,² dat wil zeggen het vermogen om te bewegen. Het mechanische idee van vrijheid als onbelemmerde beweging lijkt misschien wat simplistisch, maar vormt ook de basis van complexere ideeën. Als vrijheid wordt afgeleid van de autonome wil, dan bestaat ze uit de beslissingsvrijheid waarbinnen de wil zich beweegt. Liberale vrijheid is altijd afhankelijk van een ruimtelijke verbeelding, het is welhaast een geometrische figuur. Wettelijk gedefinieerde gebieden, waarbinnen niets ons mag beperken behalve dezelfde rechten van anderen, vormen het noodzakelijke kader. En zelfs voordat vrijheid

als mensenrecht een revolutionair thema werd, kon het al worden ervaren als een verandering van locatie: vrij is hij die vanuit Egypte op weg gaat naar het Beloofde Land. Vrij is de stad waarin de herendienst is opgeheven, vrij zijn de noordelijke staten waarin slavernij verboden is. Nadat het zogenaamd gelijke recht op vrijheid was ingevoerd, stond of viel de waarde ervan met het recht op vrij verkeer, dat wil zeggen het recht om het thuisland te verlaten zonder daarvoor te hoeven betalen.

De vrijheid van reizen was immers een van de kwesties die het einde van het ondemocratische staatsocialisme inluiden. En als je mij zou vragen naar het grootste onrecht van dit moment, dan zou ik waarschijnlijk zeggen dat het de manier is waarop de natiestaatgrenzen die de afgelopen tweehonderd jaar zijn opgetrokken, de mondiale ongelijkheid ten koste van tienduizenden levens hebben versterkt. Het gevoel van weidsheid dat je overvalt als je naar trekvogels kijkt, moet door mensen nog worden gerealiseerd. Met mijn Duitse paspoort kan ik zonder visum 191 landen bezoeken, terwijl een inwoner van Zimbabwe, waar veel zwaluwen de andere helft van het jaar doorbrengen, niet eens een derde van die landen mag bezoeken, laat staan die in het noorden.

Gezien de nauwe samenhang tussen vrijheid en bewegingsvrijheid, is het ook geen wonder dat de reisbeperkingen in verband met de pandemie door velen werden gezien als een drastische beperking van de vrijheid – en niet alleen daar waar ze mensen daadwerkelijk vasthielden in benauwde en gewelddadige huishoudens. Vrijheid is bewegingsvrijheid. In dit licht bezien is ergens blijven praktisch het nulpunt van vrijheid.

Gebroken vrijheid

Ik had het begrip van de vrijheid om te blijven misschien meteen opzijgeschoven als hersenspinsel van een aan bureau en moestuin gekluisterde reisschuwe mopperkont, als het niet zo had geresoneerd met fundamentele politieke eisen van het heden. Mensen mobiliseren zich tegen open steenkoolmijnen in Duitsland met slogans als ‘ALLE DORPEN BLIJVEN’ en voor het bos dat dreigt te worden gekapt met ‘DANNI BLIJFT’, ‘MONI BLIJFT’ of ‘FECHI BLIJFT’. ‘WE BLIJVEN ALLEMAAL’ is een oorlogsverklaring aan de gentrificatie en verdringing uit de stad. Tegenover elke deportatie van vluchtelingen staat een vraag naar een veilige verblijfplaats. De bevrijdingsbeweging van seksuele en genderminderheden benadrukt onverzettelijkheid: ‘WE’RE HERE. WE’RE QUEER. GET USED TO IT.’ (‘Hier zijn we. Wij zijn queer. Wen er maar aan.’) En wanneer de NABU³ plaquettes uitdeelt aan boerenbedrijven die bijzonder zwaluwvriendelijk zijn, is het doel opnieuw om ervoor te zorgen dat de nesten waarnaar de paartjes vogels die in open relaties leven trouw terugkeren, mogen blijven bestaan.

Maar het feit dat blijven een eis is, maakt het nog niet tot vrijheid. Is het niet eerder een kwestie van veiligheid? Of, als het erop aankomt, van ‘leven’? En misschien gaat het ook gewoon over de bescherming van het milieu, de bescherming van minderheden. En uitgerekend dergelijke bescherming wordt er momenteel juist van verdacht de vrijheid te willen afschaffen.

In feite is er al enkele jaren geen effectievere truc om progressieve eisen te ondermijnen dan een beroep op de

vrijheid. De centrale waarde van de generatie van 1968 voedt nu de campagnes van Meloni, Bolsonaro en Trump. Volgens mij hebben ze het idee niet gewoonweg overgenomen. We zien hier eerder een probleem aan het licht komen dat van het begin af aan het liberale begrip van vrijheid heeft gekenmerkt: enerzijds belooft de moderne vrijheid ons dat we in principe allemaal eigenaar kunnen zijn en ongehinderd over bepaalde delen van de wereld kunnen heersen. Anderzijds verplicht deze vrijheid ons om de vrijheid van anderen niet te beknotten. We moeten grenzen erkennen om elkaars vrijheid te garanderen. Matige onmatigheid. En tussen deze twee kanten van de zaak gaapt nu een onmiskenbare kloof. In bijna elk verhit maatschappelijk debat – of het nu gaat over infectiebestrijding, discriminatie, migratie of duurzaamheid – zien we hetzelfde gebeuren: beide partijen beroepen zich op een deel van de gebarsten vrijheid. De eigendomsaanspraak hier, de eis rekening te houden met de ander daar. Het lijkt wel alsof we elkaar met scherven te lijf gaan.

We zouden de strijd om ergens te mogen blijven, bijvoorbeeld tegen deportatie of afgraving, ook kunnen zien als het toppunt van beheersing. Wie eist dat iets of iemand moet blijven, werpt daarvoor in het hier-en-nu nieuwe barrières op tegen de liberale nadruk op bezit. Een heel sterk voorbeeld hiervan zijn wel de activisten die zich met hun blote handen aan het asfalt vastlijmen. Op een bepaalde manier worden ze zelf tot barrière. Ze worden geconfronteerd met hoofdschuddende mensen wier dagelijkse leven al zo vol hindernissen zit dat ze niet weten hoe ze nóg een obstakel kunnen verdragen. En sommigen van hen zijn geobsedeerd door hun claim een recht op

mobiliteit te bezitten, springen met opgeheven vuisten uit hun auto's en slaan een taal uit die doet vermoeden dat ze deze mensen het liefst zouden willen platslaan als insecten. Juist het verouderde, uitgeholde beschikkingsrecht, dat ik fantoombezit zou willen noemen, slaat griezelig snel om in geweld.

Maar is dat echt alles? Zijn de extra hindernissen het doel van de protesten? Zijn ze niet eerder een wat gebrekkige vertaling van veel grotere zorgen in iets wat we nog kunnen bevatten? Wat als het niet in de eerste plaats gaat om het opnieuw bepalen van de grenzen, maar om een ander idee van hoe we ons tot elkaar verhouden? De positie van degenen die koppig in het dorp Lützerath of op de landingsbaan blijven, kan ook heel anders worden gezien. Niet als een extreem standpunt in het ons bekende veld, maar als de opkomst van iets geheel nieuws. Dat nieuwe zou dan echter helemaal geen veld meer zijn, maar eerder een andere tijd. Het 'blijven' verlaat de ruimtelijke verbeelding van de liberale vrijheid en richt zich in plaats daarvan op de mogelijkheden van de toekomst. Op de ruimtelijke as is er misschien helemaal geen vrijheid om te blijven. Maar op de tijdelijke des te meer.

Hier blijven en vrij kunnen blijven. Alleen al de beperkingen in verband met de pandemie kunnen eigenlijk beter worden gerechtvaardigd als we ze los zien van de bewegingsvrijheid van het moment. Het draaide om de vrijheid om op een gegeven moment weer zorgeloos onder de mensen te kunnen zijn. Nu thuisblijven, om straks weer beter te kunnen reizen: om dat te kunnen overwegen, moeten we vrijheid meer als een kwestie van tijd beschouwen. Nu helemaal niet meer vliegen, om later nog te kunnen

ademen. Daar gaat het om. Maar is dat wel mogelijk? Is het mogelijk om ons begrip van vrijheid in termen van tijd te zien?

Toekomstige vrijheid

In een veelbesproken uitspraak van 24 maart 2021 oordeelde het Duitse Federale Constitutionele Hof dat het onwettig is om klimaatbeschermingsmaatregelen zeer ongelijkmatig over de tijd uit te spreiden. Als we nu niets doen, zullen de jongeren van later gedwongen worden om nog drastischer beperkende maatregelen te nemen. Dat zou betekenen dat we op dit moment op hun kosten onze vrijheid genieten. De rechtbank beschrijft dit tijdsperspectief zelf als een ‘intertemporele vrijheidsgarantie’ en maakt zo haar ongebruikelijke, welhaast revolutionaire argumentatie mogelijk. De onderbouwing van de uitspraak laat het aan het heden gebonden beeld achter zich dat alleen zij die er daadwerkelijk zijn aanspraak kunnen maken op vrijheid. Dat dit überhaupt mogelijk is, komt doordat de Duitse regering het Akkoord van Parijs heeft ondertekend en zich er dus toe heeft verplicht haar bijdrage te leveren aan de limiet van 1,5 graden voor de opwarming van de aarde. Zo wordt een toekomstige oneindige en onbeheersbare regen aan claims voorkomen. Op dit moment is duidelijk te voorzien welke uitstoot er waarschijnlijk nog zal plaatsvinden. Als dat uitstootbudget onmiddellijk wordt opgebruikt, blijft er logischerwijs niets over voor later. En de vertraagde invoering van alternatieven heeft ook gevolgen voor de toekomst. Meer traditionele

mobiliteit nu, betekent minder mobiliteit later.

Zonder afbreuk te willen doen aan het belang van deze beslissing van de rechtbank, is het echter wel belangrijk om er niet te veel in te lezen. Het begrip van vrijheid waarmee het oordeel werkt, is nog steeds dat van bewegingsvrijheid en grenzen. De vrijheid waarvan de eerlijke verdeling op het spel staat, bestaat uit het bezit van brandstof. Klimaatbescherming wordt behandeld als een absolute noodzaak, maar verschijnt op het toneel als een beperking van de vrijheid. Dat vrijheid ook kan liggen in de rijkdom van een levende, biodiverse wereld of in de collectieve kracht onze manier van leven opnieuw uit te vinden, dat blijft buiten beeld.

Het Constitutionele Hof is er om goede redenen niet toe bevoegd het grondwettelijke begrip van vrijheid volledig te herzien en heeft op zich al veel gewaagd met deze benadering vanuit de intertemporaliteit. Een werkelijke temporalisering van vrijheid zou echter veel meer moeten inhouden dan alleen het garanderen van een vergelijkbare, maar toekomstige vrijheid om te reizen. Ze zou ook kunnen betekenen dat vrijheid wordt gemeten in termen van beschikbare, leefbare tijd. Dus niet: hoeveel ruimte kan ik innemen? Maar eerder: hoeveel tijd is me gegund? Nu, later, op de langere termijn? En van een vrijheid door de tijd heen komen we vervolgens tot een vrijheid aan tijd. Het begrip van de ‘vrijheid om te blijven’ zou deze facetten kunnen samenvatten. Gunnen we de mensen van de toekomst die vrijheid?

Het is niet zo eenvoudig om ons voortaan de vrijheid zelf als tijd voor te stellen. Het is niet simpelweg een kwestie van anders leren denken, maar raakt aan al

onze belangen. ‘Niets staat ons in de weg, vooruit!’ – dat gevoel kennen we. Maar wat voelen we als we vrij zijn om te blijven? Dat voelt als opgelucht ademhalen. De vrijheid om te blijven zorgt voor een onverwacht, intens gevoel van onbedreigde vitaliteit. Dit gevoel is te danken aan de vaststelling dat onze eigen verblijfplaats werkelijk geen gevangenis is. Anders dan bij bewegingsvrijheid is het uitgangspunt van de vrijheid om te blijven dus ook het eindpunt van de onvrijheid. Pure bewegingsvrijheid heeft namelijk het nadeel dat het gebrek aan vrijheid blijft bestaan. We zijn hooguit zelf ergens anders. In het ergste geval hebben we de aanhoudende misstanden zelfs nodig als contrast, om ons steeds weer van onze eigen vrijheid te vergewissen. Bovendien degradeert het de verworven vrijheid – daar waar een andere wind waait – tot een simpele kwestie van meer of minder. We hebben tenminste meer vrijheid dan voorheen. Of zelfs: niet precies evenveel als voorheen. Het leidt ons af van de vraag of dit het nu is, of we wel op de juiste bestemming zijn aangekomen. De vrijheid om te blijven is geenszins afhankelijk van een dergelijke vergelijking. Het besef niet gevangen te zitten zouden we ook nog hebben als er nergens echte gevangenis zouden bestaan. Het is geen vergelijking in de trant van ‘Het zou in de gevangenis erger zijn dan thuis’, maar een concrete ervaring. Ik kan hier blijven en vrij zijn. En deze ervaring wordt veel eerder bedreigd, is veel kwetsbaarder, dan de vrijheid om te reizen, die door politieke besluiten wordt geregeld.

Een plek hebben waar we vrij zijn te blijven, is een groot goed. Het is een vermogen – niet in de zin van iemands eigen kunnen, maar als een gave die iemand is gegund. De

genoemde voorbeelden van een strijd om ergens te kunnen blijven, proberen dit nu juist tot een algemeen principe te maken. Het doel is om een toekomst veilig te stellen waarin de vrijheid voor allen stand kan houden. Arbeidsconflicten en opstand tegen onderdrukking gaan over een vrijheid aan tijd, milieubescherming en gezondheidszorg willen toekomstige tijd voor het leven veiligstellen. Toch is het begrip van de vrijheid om te blijven geen categorische beslissing vooraf. We kunnen het ook gebruiken om ervoor te pleiten om kinderen op school te houden, een traditie te beschermen of dagmijnbouw te continueren, als van deze zaken kan worden aangetoond dat ze de vrijheid door de tijd heen dienen.

Wijkende wereld

Ons huidige begrip van vrijheid is niet geschikt voor het Antropoceen. Het reageert nogal gevoelig wanneer iemand ons recht aantast om ons in benzine slurpende metalen kisten voort te bewegen. De vraag of er in de toekomst nog vogels zullen zijn, speelt er echter volstrekt geen rol. Wanneer gebieden onbewoonbaar worden door oorlogen en natuurrampen, is de vrijheid om te reizen een noodoplossing, eerder een gedwongen migratie dan een vorm van vrijheid. Het vliegen van zwaluwen moet ook niet al te sterk worden aangezet als vrijheid: de vogels migreren omdat er in het noorden tijdens het koude, natte seizoen niet genoeg voedsel is. Net zoals de vrijheid om te blijven het recht veronderstelt om te vertrekken, is vrijheid om te vertrekken alleen vrijheid als het ook mogelijk zou zijn om

te blijven. En voor dat laatste, het kunnen blijven, is veel meer nodig. Het vereist het behoud van een bewoonbare wereld.

Ik heb enkele jaren de angst van mijn Californische collega's gedeeld over ongebreidelde bosbranden daar die zoveel as in de atmosfeer spuwden dat de zonsondergang hier in Duitsland een dramatische kleur kreeg. Maar in de zomer van 2022 stond Brandenburg ook in brand. Nog tijdens mijn leven – als het mij tenminste gegund is oud te worden – zullen grote delen van het aardoppervlak die nu bewoond zijn onbewoonbaar worden. De meeste mensen zijn zich inmiddels weliswaar bewust van het klimaatprobleem. En dit bewustzijn heeft, zoals we al zagen, inmiddels ook het hoogste gerechtshof bereikt. Maar net als het Akkoord van Parijs, dat niet is geïmplementeerd en sowieso alleen rekening houdt met emissies, is dit bewustzijn niet effectief. De hoeveelheid CO₂ die wordt uitgestoten is elk jaar weer groter. We koersen af op een wereld met temperaturen die minstens 4 graden boven het pre-industriële niveau zullen liggen. Regenwouden, gletsjers en koraalriffen zullen verdwenen zijn, en de hoeveelheid vruchtbare grond drastisch afgenomen. Zelfs op de breedtegraden waar de invloed nog relatief beperkt zal zijn, zullen extreme weersomstandigheden en overstromingen het dagelijks leven teisteren, opslagplaatsen van nucleair en giftig afval doorkruisen, infrastructuur vernietigen en basisvoorzieningen zoals schoon water schaars maken. Kan er dan eigenlijk nog wel iemand opgelucht ademen?

Toch heeft dit soort 'doemscenario's' iets ondeugdelijks. Het is als wanhopig zoeken naar een oplossing waarmee we vervolgens alsnog de pijngrens overschrijden. Ik ben

meer geïnteresseerd in oplossingen voor de apathie. De apocalyps is allang aangebroken. Ik kijk angstig naar de hemel vol hete zomerlucht, die zo leeg is dat ik ondertussen haast bereid ben om me door een mug te laten bijten. Zwaluwen moeten immers ook iets te eten hebben. Zelfs de grootste angst voor de komende catastrofe zorgt voor een soort van opluchting in het heden. Alsof dit het ongeschonden leven is. Maar alles waar wij bang voor zijn, overkomt ondertussen allang een ander. Vaak profiteren we hier zelfs van. En de werkelijk nieuwe effecten van de opwarming van de aarde zijn niet iets van de toekomst, maar een gevolg van ons handelen in het verleden.

Ik geloof niet dat we nog iemand hoeven te overtuigen van de aanstaande catastrofe. Integendeel, het gevoel dat de wereld aan de rand van de afgrond staat is alomtegenwoordig. In deze fenomenaal rijke samenleving, te midden van al deze technologie en expertise, zijn er nergens meer reserves. Een paar decennia van privatisering, verhoogde efficiëntie en financialisering, en plotseling is alles verziekt. Van enige extra tijd die ons nog in staat zou stellen in te grijpen voor het helemaal fout loopt, is geen sprake meer. De extra inspanning die mensen opbrengen in uitzonderlijke situaties is inmiddels verdisconteerd in het neoliberale protocol van alledag. En juist omdat iedereen dat voelt, lopen de reacties zo sterk uiteen. Vanuit het perfectief van de toekomstloosheid heeft de hebberigheid, de graaiende, rabiate zelfhandhaving in zekere zin namelijk een eigen rationaliteit. Als we al niet langer deel kunnen hebben aan toekomstige rijkdommen, dan willen we er toch in elk geval tijdens het algemene inferno warmpjes bij zitten. Dat kleine beetje verwoesting laten we ons niet afpakken!

We zullen niet simpelweg in het Holoceen blijven, dat goedaardige tijdperk dat twaalfduizend jaar geleden volgde op de laatste ijstijd en tussen twee witte poolkappen een weelderige reeks geharmoniseerde ecosystemen mogelijk maakte. Maar juist daarom hangt alles af van hoeveel we kunnen meenemen in het Antropoceen, om ons daarin te kunnen handhaven.

Het wegblijven van de zwaluwen

In datzelfde voorjaar waarin ik niet naar Californië vloog, werd ik gebeld door een goede vriendin van me. Elisabeth is een generatie ouder dan ik en was vroeger mijn geschiedenislerares. Ze is net als ik opgegroeid op een boerderij in Sleeswijk-Holstein en woont in een huis met een schuur. Elisabeth sprak met merkwaardig vlakke stem, alsof ze uit een wereld zonder echo kwam. ‘Eva,’ zei ze, ‘de zwaluwen zijn dit jaar niet gekomen.’ Stilte. ‘Nu is het echt voorbij,’ zei ze, niet eens op een klagende toon, maar eerder alsof ze een meetresultaat voorlas. ‘Nu heb ik helemaal geen verwachtingen meer.’

In 2005 introduceerde de Australische natuurfilosoof Glenn Albrecht de term ‘solastalgie’, om het trauma te beschrijven dat veroorzaakt wordt door het verlies van een vertrouwde ecologische omgeving. Nostalgie, maar dan in realtime: een verlangen, niet naar het verleden, maar naar wat als onwrikbaar aanwezig werd beschouwd.⁴ Het woord, dat is samengesteld uit het Latijnse *solacium* (troost) en het Griekse *algia* (lijden), komt niet bepaald gemakkelijk over de lippen. ‘Lijden aan troosteloosheid’:

geen slechte beschrijving van wat mensen in een ster-
vende wereld overkomt. Maar het neologisme maakt me
achterdochtig, omdat het ook zoveel niet zegt. Noch de
wereld waarnaar het verlangen uitgaat, noch de redenen
voor het verlies ervan wordt genoemd. Die wereld sterft
immers niet uit zichzelf. De zwaluwen verhongeren door
de insectensterfte. Tijdens langere droge perioden bou-
wen ze geen nesten, omdat ze plassen nodig hebben om
modderballetjes te verzamelen. In sommige regio's wordt
bovendien ook gewoon op zangvogels gejaagd. Solastal-
gie benoemt geen schuldigen, zelfs geen oorzaken. Geen
woord over insecticiden, industriële CO₂-uitstoot en lucht-
bussen. Heimwee is ook anders voor wie werd verdreven
en niet uit eigen beweging is vertrokken.

Misschien zou weltschmerz een betere categorie zijn
dan solastalgie, omdat die in ieder geval zou benadrukken
dat het om een totaliteit gaat en niet om één enkele plek
die we nog kunnen negeren. De schuur staat er nog steeds.
Toch is de tijd stil komen te staan voor Elisabeth. Niet de
tijd van het horloge, dat immers ook blijft lopen aan de
arm van een lijk, maar de levende, tastbare tijd. De tijd
waarin de jaren samenvallen met het komen en gaan van
zwaluwen: die werd vernietigd. De schok van het verdwij-
nen van de vier vertrouwde broedpaartjes treft niet alleen
acht vogels en hun nakomelingen, maar is ook een teken
van de zesde massa-extinctie. De troosteloosheid van de
situatie is niet dat we dit verlies op geen enkele manier te
boven kunnen komen, maar dat het niet bij dit ene verlies
blijft. Wat bij normale trauma's een innerlijke psychologi-
sche obsessie is – dat het altijd zo zal blijven – heeft hier
een wetenschappelijk bewezen werkelijkheidswaarde.